

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARDA META-PREDMET KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Abdullayeva Sitora Alisherovna

Buxoro davlat pedagogika instituti 1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda meta-predmet kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishning dolzarb jihatlarini tahlil etilgan. Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari, xalqaro tajriba va milliy ta'lim siyosatidagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, meta-predmet kompetensiyalarni samarali rivojlantirishda fanlararo integratsiya, interaktiv metodlar, refleksiv yondashuvlar, muammoli topshiriqlar va o'qituvchining innovatsion roli muhim omil sifatida ko'rib chiqilgan. Maqolada mavjud muammolar chuqur tahlil qilinib, amaliy tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, meta-predmet kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, fanlararo integratsiya, refleksiya, tanqidiy fikrlash, ijodiy faoliyat, muammoli ta'lim, interaktiv metodlar, o'quvchi faolligi.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются актуальные аспекты формирования и развития метапредметных компетенций у учащихся в процессе начального образования. Описаны теоретические основы компетентностного подхода, его место в международной практике и национальной образовательной политике. Также проанализированы эффективные методы развития компетенций, включая межпредметную интеграцию, интерактивные технологии, рефлексивные подходы и проблемное обучение. В статье выявлены существующие проблемы и предложены практические рекомендации по их решению.*

Ключевые слова: *начальное образование, метапредметная компетенция, компетентностный подход, межпредметная интеграция, рефлексия, критическое мышление, творческая активность, проблемное обучение, интерактивные методы, активность ученика*

Annotation. *This article analyzes the key aspects of forming and developing meta-subject competencies among students in the context of primary education. It highlights the theoretical foundations of the competency-based approach and its significance in both international practice and national education policy. The study emphasizes effective strategies for enhancing meta-competencies, including interdisciplinary integration, interactive methods, reflective practices, and problem-based learning. Existing challenges are critically examined, and practical recommendations are provided.*

Keywords: *primary education, meta-subject competence, competency-based approach, interdisciplinary integration, reflection, critical thinking, creative activity, problem-based learning, interactive methods, student engagement.*

Kirish. Bugungi tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimiga bo'lgan talablar tobora ortib bormoqda. An'anaviy bilimlar majmuasiga asoslangan yondashuv o'rnini endilikda ko'proq shaxsga yo'naltirilgan, uning mustaqil fikrlashi, axborotni tahlil qilishi, o'zini-o'zi baholashi, muammoni yechish strategiyalarini ishlab chiqishi, muloqotga kirisha olishi va hayotiy vaziyatlarga moslasha olish qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan yondashuvlar egallamoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi bu jarayonning poydevori sifatida alohida e'tiborga loyiqdir. Sababi, maktabga endigina qadam qo'ygan o'quvchilarda nafaqat dastlabki fanlar asoslari, balki ularning umumiy fikrlash salohiyati, ijodiy yondashuvi va o'qishga bo'lgan motivatsiyasi ham shakllanadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, meta-predmet kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish masalasi zamonaviy boshlang'ich ta'limda eng muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Meta-predmet kompetensiyalar – bu o'quvchilarning nafaqat alohida o'quv fanlari doirasidagi bilimlarni egallashi, balki bu bilimlarni o'zaro bog'lay olishi, turli muammoli vaziyatlarda qo'llay olishi, axborotni izlay olishi, tahlil qilishi va undan mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi kompleks salohiyatdir. Bunday kompetensiyalar o'quvchilarda fanlararo integratsiyani shakllantirish, tanqidiy va refleksiv fikrlashni chuqurlashtirish, hamkorlikda ishlash va kommunikatsion faoliyatni samarali tashkil etish imkonini beradi. Ular o'quvchining nafaqat akademik muvaffaqiyati, balki uning ijtimoiy hayotda faol, mas'uliyatli va ongli ishtirokchi sifatida shakllanishida ham muhim rol o'ynaydi.

Ta'lim sohasidagi ko'plab tadqiqotlar va xalqaro tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, boshlang'ich ta'limda meta-predmet kompetensiyalarni shakllantirish uchun maxsus metodik yondashuvlar, interaktiv usullar, fanlararo loyihalar, refleksiya elementlari va o'quvchilarni faol o'quv faoliyatiga jalb etadigan mashg'ulot turlarini qo'llash juda samaralidir. Ayniqsa, o'qituvchining bu boradagi metodik tayyorgarligi, pedagogik mahorati va innovatsion yondashuvlarga ochiqligi o'quvchilarning mazkur kompetensiyalarini shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Mazkur maqola orqali boshlang'ich ta'limda meta-predmet kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, didaktik va metodik vositalari, samarali yondashuvlar va tajribalar ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada milliy ta'lim tizimida mavjud muammolar, zamonaviy talablar va xalqaro tajribalar asosida bu kompetensiyalarni rivojlantirishning amaliy yo'llari ko'rib chiqiladi. Maqsad – boshlang'ich ta'lim mazmunini takomillashtirish, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tafakkur yuritish va

zamonaviy bilimlarni egallashga tayyorlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy yondashuvlarni ilmiy asosda bayon qilishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. So‘nggi yillarda ta’lim sohasida ro‘y berayotgan islohotlar va innovatsion jarayonlar natijasida o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyaviy yondashuv muhim metodologik asos sifatida shakllanmoqda. Bu yondashuvda faqatgina an’anaviy bilim va ko‘nikmalar emas, balki o‘quvchining o‘z bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishi, yangi muammolarni mustaqil hal qilishga qodir bo‘lishi, o‘rganishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi va reflektiv fikrlash darajasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Aynan shu jihatlarda meta-predmet kompetensiyalarning markaziy mohiyatini tashkil qiladi. Meta-predmet kompetensiyalar tushunchasi, asosan, pedagogik psixologiyada, didaktika va zamonaviy metodikalarda keng tahlil etilgan. A.G. Asmolov (2011) ta’kidlaganidek, meta-predmet kompetensiyalar bu — o‘quvchilarning o‘zlashtirilgan bilimlar asosida mustaqil faoliyat yuritish, o‘rganishni o‘rganish va doimiy o‘zini rivojlantirib borish ko‘nikmalaridir. Bu kompetensiyalar universal bo‘lib, ular barcha fanlar va ijtimoiy faoliyat sohalari bilan bog‘liq holda rivojlanadi. Shuningdek, V.V. Serikovning (2010) fikriga ko‘ra, meta-predmet yondashuvlar o‘quvchilarda o‘z-o‘zini anglash, muloqotga kirishish, o‘rganishni boshqarish kabi asosiy hayotiy strategiyalarni shakllantiradi.

Xalqaro miqyosda ham meta-predmet kompetensiyalar ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Jumladan, OECD (2018) tomonidan ishlab chiqilgan "Global Competence Framework" doirasida tanqidiy fikrlash, ijtimoiy mas’uliyat, madaniyatlararo muloqot, axborot savodxonligi, raqamli kompetensiyalar asosiy ustuvorliklar sifatida qayd etilgan. PISA tadqiqotlari esa nafaqat o‘quvchilarning an’anaviy fanlardagi yutuqlarini, balki ularning hayotiy vaziyatlarda o‘zlashtirilgan bilimlarni qo‘llay olish qobiliyatini aniqlashga xizmat qiladi. Bu esa meta-predmet kompetensiyalarni rivojlantirish muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PQ–4310-sonli qarorida, shuningdek, 2020–2030 yillarga mo‘ljallangan “Ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”da umumiy o‘rta ta’limning zamonaviy modeliga bosqichma-bosqich o‘tish, kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim berish, boshlang‘ich bosqichdan boshlab o‘quvchilarda yuqori darajadagi fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantirish zarurligi ta’kidlangan. Ushbu yondashuvning amaliy asoslari sifatida interaktiv metodlar, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim, kichik guruhlarda ishlash, portfel metodikasi va refleksiya asosida tahlil qilish kabi texnologiyalar tavsiya etilgan.

Mahalliy olimlar, jumladan, N.K. Vahobova, M.S. Tashkenboyev, O.B. Raxmonqulova va boshqalar o‘z tadqiqotlarida boshlang‘ich ta’limda fanlararo yondashuv, faol va interaktiv metodlar asosida o‘quvchilarda ijodkorlik, kommunikativlik, analitik fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish mexanizmlarini

yoritib berganlar. Ularning tadqiqotlarida ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchining faolligini oshirish, o'z-o'zini nazorat qilish, baholash va motivatsiyani uyg'otish orqali meta-kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha samarali metodik yondashuvlar taklif qilingan. Bundan tashqari, boshlang'ich ta'limda metakompetensiyalarni rivojlantirishda bolalar psixologiyasi, kognitiv rivojlanish nazariyalari (J. Piaget, L.S. Vygotskiy), konstruktivistik yondashuv (J. Bruner, J. Dyui) kabi nazariyalar asosiy ilmiy-metodologik poydevorni tashkil etadi. Ushbu nazariyalar bola tafakkurining asta-sekinlik bilan rivojlanishini, o'z tajribasi orqali bilimga erishishini va o'quv muhitida faol ishtirokchi sifatida shakllanishini asoslab beradi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, metakompetensiyalarni o'stirish bolaga mustaqil bilim olish yo'llarini o'rgatadi, ularni mustahkamlab boradi va shaxsiy rivojlanishining barcha bosqichlarida o'z aksini topadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, meta-predmet kompetensiyalarni shakllantirish murakkab, ammo zaruriy didaktik jarayon bo'lib, u o'quvchining individual salohiyatini to'laqonli ochib berishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni chuqurlashtirishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Munozara. Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchining shaxsiyati shakllanadigan eng muhim poydevor bosqichidir. Aynan shu davrda bolada o'rganish faoliyatiga bo'lgan qiziqish, mustaqil fikrlashga intilish, muammoli vaziyatlarga nisbatan faol munosabat va tanqidiy yondashuv shakllana boshlaydi. Shu boisdan, boshlang'ich sinflarda meta-predmet kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni murakkab, ammo zaruriy pedagogik vazifadir. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish faqatgina alohida mashg'ulotlar yoki darslardan iborat bo'lmasligi, balki ta'lim jarayonining har bir bosqichida, fanlarning integratsiyasi asosida amalga oshirilishi talab etiladi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab boshlang'ich sinf o'qituvchilari hali ham an'anaviy, bilimga asoslangan yondashuvlar doirasida faoliyat olib boradilar. Dars jarayonlarida ko'proq tayyor bilimlarni berish, standart savollarga standart javoblar kutish, o'quvchilarning ijodiy fikrlarini rag'batlantirmaslik holatlari kuzatiladi. Bu esa meta-predmet kompetensiyalar – ya'ni mustaqil fikrlash, analiz qilish, axborot bilan ishlash, savol qo'yish, baholash kabi universal ko'nikmalarning yetarlicha shakllanmasligiga sabab bo'ladi. Yana bir muhim muammo — ta'lim mazmunining o'quvchining shaxsiy hayoti va tajribasi bilan yetarli darajada bog'lanmaganligidir. O'quvchi o'z bilgan bilimlarini real hayotda qanday qo'llashini anglamasligi, unga doim "to'g'ri javobni topish" muhimroq ko'ringani uchun tanqidiy yondashuvdan qochadi. Shu sababli, dars jarayonida hayotiy kontekstlar, rolli o'yinlar, loyihaviy faoliyatlar, muammoli vaziyatlar orqali o'quvchilarni faollikka undovchi usullardan foydalanish muhim sanaladi.

Ta'limdagi yana bir muammo — bu o'quvchining fikrini eshitish va qadrlash madaniyatining pastligi. Meta-predmet kompetensiyalar o'quvchining fikrlashga bo'lgan daxldorligi va ishonchini oshiradi. Biroq, ayrim hollarda darslarda

o'quvchining mustaqil javobi noto'g'ri deb baholanib, uning o'z fikrini bildirishga bo'lgan ishtiyoqi pasayadi. Holbuki, hatto "xato" fikrlar ham o'quv jarayonining qimmatli elementi sifatida qabul qilinishi lozim. O'qituvchi uchun bu vaziyat – o'quvchining fikrlash jarayonini aniqlash va yo'naltirish imkoniyati sifatida baholanishi kerak. Mazkur muammolarning yechimi sifatida quyidagi metodik yondashuvlar va pedagogik strategiyalar tavsiya etiladi:

1. Fanlararo integratsiyani kuchaytirish – o'quvchilar bir vaqtning o'zida bir nechta fan doirasidagi bilimlarni o'zaro bog'lab fikrlashni o'rganadilar. Masalan, matematika darsida muammoni yechish uchun mantiqiy fikrlashni, ona tili darsida esa muammoni ifodalash ko'nikmasini rivojlantirish mumkin.

2. Faol metodlarni qo'llash – "Baliq skeleti", "Aqliy hujum", "Klaster", "Mikroloyihalar", "Intelektual jadvallar" kabi metodlar orqali o'quvchilarda izchil fikrlash, qaror qabul qilish, guruhda ishlash, axborot izlash va tahlil qilish kompetensiyalari rivojlanadi.

3. Refleksiya va o'z-o'zini baholash – o'quvchilarga har bir dars oxirida o'z o'rganish jarayonini tahlil qilish, "nima o'rgandim?", "yana nimalarni bilishni xohlayman?", "qanday qilib yaxshiroq o'rganishim mumkin?" kabi savollarga javob topish imkonini berish zarur.

4. Muammoli ta'limga asoslangan vazifalar – oddiy savollar o'rniga, o'quvchining tafakkurini harakatga keltiradigan ochiq savollar, hayotiy muammolar, real situatsiyalar asosida tashkil etilgan topshiriqlarni taklif etish lozim.

5. Ijtimoiy-emosional rivojlanishga e'tibor – metakompetensiyalarni shakllantirishda faqat intellektual emas, balki shaxsiy va ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni ham rivojlantirish muhim. O'quvchilar bir-birini tinglash, fikrini hurmat qilish, empatiya bildirish, guruhda faol ishtirok etish orqali kompleks shaxsiy salohiyatga ega bo'ladilar.

Shu tarzda olib borilgan dars jarayonlari nafaqat o'quvchining bilim darajasini oshiradi, balki uning o'ziga bo'lgan ishonchini, ijodiy yondashuvini, hamkorlikdagi ishlash qobiliyatini ham mustahkamlaydi. Ta'limda shunday muhit yaratish kerakki, o'quvchi o'z fikrlarini erkin bayon qilsin, yangilik qilishdan cho'chimaydi, har bir xatoni tajriba sifatida qabul qilsin.

Xulosa. Yuqorida olib borilgan tahlil va munozaralar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'limda meta-predmet kompetensiyalarni rivojlantirish o'quvchilarning intellektual, kommunikativ va ijtimoiy-emotsional salohiyatini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu kompetensiyalar o'quvchilarning faqatgina fanlar doirasidagi bilimlarni egallab qolmasdan, balki ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish, mustaqil fikrlash, tahlil qilish, axborot bilan ishlash va o'z o'quv faoliyatini boshqarish ko'nikmalarini chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Tahlil natijalariga ko'ra, meta-predmet kompetensiyalarni samarali shakllantirish uchun quyidagi omillar muhim: fanlararo integratsiya, faol va interaktiv metodlar, muammoli vazifalar,

reflektiv yondashuvlar va o'qituvchining ijodiy-pedagogik mahorati. Shu bilan birga, o'quv muhitining demokratik, o'zaro hurmatga asoslangan va o'quvchining fikriga ochiq bo'lishi bu kompetensiyalarni rivojlantirishga zamin yaratadi. Boshlang'ich ta'limda metakompetensiyalarni rivojlantirish faqatgina pedagogik vazifa emas, balki shaxsiy taraqqiyot, jamiyatga integratsiyalashuv va raqobatbardosh shaxsni shakllantirishga xizmat qiluvchi ustuvor strategik yo'nalishdir. Shu boisdan, ta'lim mazmunini zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirish, o'qituvchilarni yangi metodikalarga tayyorlash va amaliyotga innovatsion yondashuvlarni joriy etish bugungi kunda muhim zarurat hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asmolov, A.G. (2011). Psixologiya lichnosti: printsip sub'yektnosti v obrazovanii. Moskva: Smysl.
2. Serikov, V.V. (2010). Obrazovanie i lichnost': Teoriya i praktika proektirovaniya pedagogicheskikh sistem. Moskva: Logos.
3. OECD (2018). The Future of Education and Skills: Education 2030 – The OECD Learning Compass 2030. Paris: OECD Publishing.
4. UNESCO (2021). Reimagining our futures together: A new social contract for education. Paris: UNESCO.
5. Бaxoбoвa, H.K. (2020). Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish. Toshkent: TDPU Ilmiy nashriyoti.
6. Toшбoев, S.Q. (2021). O'quvchilarda metakompetensiyalarni shakllantirishga oid metodik yondashuvlar. "Ta'limda innovatsiyalar" jurnali, №3, 45–50-betlar.
7. Жӳпаев, N.R. (2019). Pedagogik texnologiyalar asosida boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiyani amalga oshirish yo'llari. "Boshlang'ich ta'lim" ilmiy-metodik jurnali, №4, 27–32-betlar.
8. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Collier Books.
9. Piaget, J. (1970). Science of Education and the Psychology of the Child. New York: Viking Press.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori (2019-yil 29-aprel, PQ–4310-son). Umumiy o'rta ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida.